

Maria de Groot over haar omstreden proefschrift: Niet meer met boze mannen aan tafel (1988)

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 30 juli 1988

Al in haar jeugd was de dichteres Maria de Groot gefascineerd door het Johannes evangelie. Nu is ze op dat bijbelboek gepromoveerd. Met Sieth Delhaas praat ze over haar omstreden proefschrift. 'Wat het evangelie doet in een vrouwengroep, dat is de betekenis op dat moment'.

Inleiding

'Messiaanse Ikonen', het promotieonderzoek van Maria de Groot, werd een jaar geleden door nieuwtestamentici van de theologische faculteit van de rijksuniversiteit in Utrecht afgewezen. Onlangs promoveerde zij op hetzelfde onderzoek aan de faculteit der letteren van deze universiteit.

Wat betekent het dat uw onderzoek door de theologische faculteit is afgewezen?

'De heren die het werk niet konden waarderen zijn enkele nieuwtestamentici. Je kunt niet spreken over 'de' theologische faculteit, want de vrouwen die daar werken aanvaardden dit werk. Belangrijk is: wat brengt dit boek aan basis voor een vrouwelijke theologie, en wat aan inspiratie?'

Als deze vrouwenstudie door deze theologen als bijdrage aan de theologische wetenschap is afgewezen, moet daaruit worden geconcludeerd dat zij niet open staan voor kritiek?

'Dat moet eigenlijk aan hen worden gevraagd. Dit boek is een dialogisch boek. Alle belangrijke Johannes-commentaren zijn erin verwerkt. Wie het met een open geest leest vindt er geen agressie in. Het roept blijkbaar polemiek op. Maar zo is het altijd gegaan: als er iets waars wordt gezegd dan ontstaat er een scheiding der geesten. Dat is niet vreemd. Wel heel jammer. Ons feministen wordt vaak verweten dat wij, als vrouwen, bezig zijn met onszelf en dat wij de dialoog niet aangaan. Ik heb altijd al gezegd dat de situatie zo niet is. Wie de dialoog weigeren, dat zijn de mannen. Tot op mijn promotie zijn zij de dialoog uit de weg gegaan.

Het is jammer dat in de theologie de moderne ontwikkelingen in de literatuurwetenschap niet bekend zijn. Wanneer men enigszins bekend was met de receptie-esthetica, dat wil zeggen met de rol die de lezer speelt bij de ontvangst van de tekst, en als men wist dat de betekenis van de tekst voor een groot deel door de lezer wordt bepaald, dan zou men tegenover dit boek een andere houding hebben aangenomen. Er is nu een meetlat langs gelegd die er niet

bij past. En wat is nu wetenschap? Dat is toch in de eerste plaats op een integere manier nieuwsgierig zijn?

Niet te veel je laten leiden door modes of eigen erfenissen. Als iemand met iets nieuws komt, dan zou de wetenschappelijke houding moeten zijn: wat heeft dit ons te zeggen?’

Is de theologie toe aan een benadering zoals u die hebt uitgewerkt?

‘Ja, er is een duidelijke behoefte aan. Ook waar de relatie tussen het wetenschappelijk bedrijf en de praktijk met zoveel woorden wordt gezocht en gelegd. De studie is ten dele uit de praktijk ontstaan. Binnen de theologie zijn we dat kwijtgeraakt, terwijl het ontzettend hard nodig is. Voor veel andere wetenschappen, zoals sociologie en psychologie, is het heel normaal: men doet praktijkonderzoek en men analyseert.

Er staat momenteel in de theologie veel ter discussie. Ik vind dat niet tragisch, integendeel. Ik vind het een spannende tijd: vragen stellen, andere benaderingen zoeken. Maar veel mensen kruipen toch in een veilig hoekje, zetten voort wat altijd al is gedaan en hechten er het label wetenschap aan.

Een voorbeeld. Men zei: je hebt teveel secundaire literatuur gebruikt. Wil een proefschrift wetenschappelijk zijn dan moet je zelf naar al je bronnen gaan. Wat heb ik gedaan? Ik heb rond het evangelie naar Johannes ook evangeliën naar de gnosistraditie gebruikt, zoals het evangelie der Waarheid en naar Filippus- en Maria-teksten, die ik tijdens mijn onderzoek heb leren kennen. Dat maakt mijn studie kwetsbaar. Al die teksten heb ik in vertaling moeten lezen. Ik heb gebruik gemaakt van goede wetenschappelijke vertalingen uit de Nag Hammadi bibliotheek. Die vertalingen worden secundair genoemd.

In mijn onderzoek wilde ik niet een analyse maken van een van deze gnosisevangeliën, maar ik wilde tekstverbindingen laten zien. Kijk, de heersende wetenschap heeft ons betrouwbare bronnen gegeven; waarom moeten wij nu opnieuw het wiel uitvinden? Als de mannen zeggen: je moet onze traditie serieus nemen, dan zeg ik: hoe kan ik haar serieuzer nemen dan jullie vertalingen betrouwbaar te achten, ze in mijn methode te gebruiken en daarmee een stapje verder te gaan? Je moet het risico durven nemen een fout te maken of een onnauwkeurigheid in je boek te hebben. Als vrucht daarvan kun je eens de deuren en vensters wijd open zetten op weg naar een andere wijze van bijbelwetenschap en geloofsoverdracht. We vinden toch allemaal dat het daarom gaat?’

U hebt ook niet-theologische aspecten aangedragen. Is dat nieuw in uw benadering?

‘Letteren is mijn eerste vak. Als dichteres ben ik bezig literatuur te creëren en als docent probeer ik die over te dragen. Bij bijbelteksten heb ik altijd veel belangstelling voor de vormgeving. De interesse van de theologische wetenschap is niet met de tijd meegegaan. Men heeft de nieuwe stromingen uit de literatuurwetenschap niet geïntegreerd. En ik ben met van alles tegelijk gekomen: met een vrouwenstudie en met nieuwe methoden. Als er mensen literairwetenschappelijk materiaal aandragen, dan is dat toch een gelegenheid om daar kennis van te nemen?’

In uw werkplaats ‘Fleerstift’ in Woudsend werkt u met vrouwen. Hun leeservaringen hebt u in uw studie verwerkt. Moet er een vrouwen-leerstream komen?

‘Daar ben ik voor; ook voor een vrouwen-universiteit. Door die gevechten, het zijn geen dialogen, stroomt er veel energie vruchteloos weg. Maar als je die vrouwen-leerstream organiseert is mijn twijfel tegelijkertijd: raak je niet hoe langer hoe verder weg van de

bestaande orde? Wordt het gesprek niet onmogelijk? Tegelijk zeg ik: de tijd is rijp voor een theologische vrouwenfaculteit.

Er is bij vrouwen een enorme behoefte aan literatuur, aan mogelijkheden elkaar te ontmoeten, samen te leren, nieuwe vormen te vinden, te werken aan liturgieën ook. Wij hebben ons altijd moeten keren naar de bestaande stroom. Nu krijg je zoals het staat in het evangelie naar Maria, dat Petrus zegt: 'Moeten wij ons allemaal omkeren en naar háár luisteren? Heeft Jezus dan haar verkoren boven ons?' Nou, dat is psychologisch blijkbaar een onmogelijkheid. De komende tien jaar wil ik zoveel mogelijk vruchtbaar maken en niet elke dag opnieuw met een paar boze mannen aan tafel moeten zitten'.

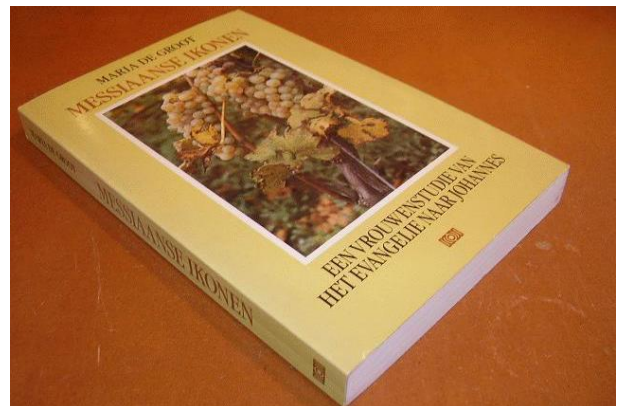
Vanuit de structuuranalyse en de receptie-esthetica uit de literatuurwetenschap bewijst u dat vrouwen ook invloed hebben op bijbelteksten, terwijl dat vanuit de traditionele theologie wordt ontkend. In de periode van de gnosis in het vroege christendom hadden vrouwen ook invloed, maar deze werd als ketterij afgewezen.

'De geschiedenis herhaalt zich niet zo maar. Het is belangrijk de feministische beweging in een bredere context te zien. In het boek van Capra 'Het Keerpunt' noemt hij het feminisme een hoopgevende beweging, die kan helpen ons te redden van de ondergang. Hij laat zien dat de modellen van de wetenschappen veranderen. Een deelgebied kun je niet meer van de werkelijkheid isoleren. Alles integreert met alles. Het is onze redding als wij tot dat inzicht komen.

Het is uiteindelijk niet zo belangrijk of de feministische theologie wel of niet wordt bevestigd door de heersende theologie. Als die of de kerken weigerachtig blijven haar te aanvaarden dan zal zij aansluiting vinden bij andere stromingen van maatschappelijke of filosofische aard'.

U heeft in uw studie aan het licht gebracht dat men vroeger door een bepaalde leeswijze van de bijbel allerlei stromingen als kettters heeft afgedaan.

'Ja, het is jammer dat zo'n benadering van de Schrift niet altijd onder woorden is gebracht. Dissertaties van mannen die nu verschijnen heten nooit mannenstudies. Het zou verhelderend zijn als dat wel zou gebeuren. Een mannenstudie over Karl Barth of over gemeentevorming bijvoorbeeld zijn toevoegingen die inzicht geven. We hebben nog altijd te maken met twee zienswijzen, een mannelijke en een vrouwelijke; een menselijk perspectief is er nog altijd niet'.

De kern van uw studie over de zeven 'ik ben'-woorden in het evangelie naar Johannes is de vraag: wat doet deze tekst mét of áán iemand. Dat zou betekenen dat de kerkelijke dogma's, het gezag en de hiërarchie ondergraven worden. Kan iedereen dan maar met een tekst op de loop gaan?

'Dogma's en dergelijke zijn gestolde leeswijzen. Oorspronkelijk, zegt de Amerikaanse theologe Rosemary Ruether, waren dogma's vragen; existentiële vragen. Wij zeggen nu binnen het kader van vrouwenstudies: ze zijn geworden tot algemeen geaccepteerde leeswijzen van

mannen. Het zijn stenen die door de eeuwen voort rollen en die eerder op ons graf terechtkomen dan ze ons bevrijden.

Vanuit deze receptie-esthetische benadering zeggen we: wat de tekst doet is de betekenis van de tekst. Wat het evangelie naar Johannes doet in een vrouwengroep, dat is de betekenis op dat moment van het evangelie naar Johannes. Maar daarmee is het verhaal niet uit, want er is ook nog de boodschap die de tekst zelf te brengen heeft en die door nauwkeurige exegese voor een deel op het spoor te komen is. De tekst heeft iets te zeggen wat door de eeuwen heen rijmt. Laten we zeggen: het evangelie is een bevrijdend bericht. Dat maakt deel uit van de betekenis van de tekst.

Dat is ook de reden waarom vrouwen op die tekst georiënteerd blijven. Want die tekst heeft iets. Dus in de komende tijd wordt er van vrouwen gevraagd zo soepel

te worden dat ze zeggen: ik accepteer dat die tekst dat met jou doet, met mij doet die dat: kunnen we daar misschien over praten?’

Er zijn al heel wat kerkscheuringen geweest over bijbelteksten.

‘Vrouwen beseffen goed dat wij een eigen achtergrond hebben met eigen ervaringen. In de bijeenkomsten in mijn werkplaats wordt altijd over ervaringen gesproken. Zodra je open bent en durft te zeggen wie je bent en hoe je je voelt, dan is jouw lezing gerespecteerd en respecteer je ook de lezing van de ander. Je kunt die dan verbinden met de persoon die haar uitspreekt. Lezen is iets dat lezers doen. Zoals men de dans niet kan scheiden van de danseres, zo mag men de betekenis als leesresultaat niet scheiden van de lezeres. Waar dus in de kerkgeschiedenis ongelukken zijn gebeurd heeft men waarschijnlijk God als lezer ingevoerd: God wil het zo lezen. Daar moet men maar mee ophouden’.

Hoe ziet u de bijbel?

‘In het kader van receptie-esthetica is het een illusie te veronderstellen dat er een objectieve betekenis aan bijbelteksten te geven is. Zodra je dat ziet sta je anders tegenover de bijbel. Dan kan een bijbel ook nooit van kaft tot kaft worden gelezen. De bijbel, zeg ik altijd, is een joodse bibliotheek, die in duizend jaar is ontstaan en door mensen geschreven. Het is een inspirerend boek, dat zijn waarde ontleent aan het feit, dat het er in slaagt generaties lang een gesprek op gang te brengen. Ik zou dat van geen ander boek in die mate weten. Er moet iets met dat boek zijn. Er zit een geheim in. Maar het is toch mooi om de stille dingen stil te laten, zoals de dichter A. Roland Holst zegt en om juist die menselijke dialoog serieus te nemen?’

Wat betekent het Johannes evangelie voor u?

‘Het heeft wortels in mijn eigen leven. Ik ben door het evangelie en de brieven van Johannes gefascineerd. Toen ik 18 jaar was heb ik mij laten dopen en mijn dooptekst was uit de eerste brief van Johannes.

In mijn onderzoek zie je dat vooral de vraag naar de functie en de betekenis van de beeldspraak in het evangelie me interesseert. Hoe staat die beeldspraak in verhouding tot het feit, dat er zoveel over de Vader wordt gesproken? Hoe kan ik als vrouw dit evangelie zo bevrijdend en kostbaar ervaren terwijl het anderzijds in deze tijd zo ter discussie staat om de plaats van de joden erin? Die kwestie heeft me altijd beziggehouden. De dialoog met de joden vind ik het belangrijkste wat er in de theologie in West-Europa moet gebeuren.

In mijn boek zijn enkele lagen te vinden: de voortdurende vragen van de joodse traditie – wat zijn de achtergronden, wat betekent dat, waarom staan er die teksten over joden – en tegelijkertijd mijn vrouwelijke lezing: wat doet de beeldspraak, de tekst met mij. Of wat doet die tekst met een vrouwengroep’.

Uw boek heet ‘Messiaanse ikonen’. Wilt u dat uitleggen?

‘Het woord ikoon is een woord uit de semiotiek; het betekent tekenleer in de theorie van Charles Peirce. Gaandeweg mijn onderzoek heb ik die semiotische benadering om beeldspraak te zien als tekens in joodse zin, als oplossing voor al mijn zoeken ervaren. Een van de vormen daarvan is de ikoon; een teken dat een relatie heeft tot zijn betekenis in de vorm van een gelijkenisrelatie. Het Griekse woord eikon betekent beeltenis. Als er in Genesis staat: ‘God schiep de mens naar zijn beeld’, dan staat er in de Griekse vertaling ook eikon. Het is dus ook een bijbels woord.

Ik dacht dat een semiotische benadering voor een vrouwenstudie ook daarom vruchtbaar is, omdat zo weinigen de grondtalen lezen. In vertalingen verandert de tekst ingrijpend en gaan er betekenisrelaties verloren of worden onzichtbaar. Maar de tekens, zoals die zeven beeldrijke woorden, zijn herkenbaar en worden ook door de vertalingen heen zichtbaar. Als je begint bij een frappante betekenis in de tekst heb je waarschijnlijk een belangrijke betekenislaag te pakken. Van daar uit kun je dan de verdere betekenisrelaties in kaart brengen.

Voor zover ze kerkelijk zijn opgevoed zijn mensen belast met een vracht aan prediking en lectuur, zodat een woord, laten we maar nemen ‘Ik ben de ware wijnstok’, voor velen al beladen is. Begin je daarentegen zo’n beeld gewoon te ontmoeten en ga je kijken welke relaties je in die tekst vindt en wat het beeld in je oproept, dan komen vrouwen met vakantie-ervaringen of met het moment dat ze zelf een wijnstok hebben geplant: de ontmoeting met de concrete werkelijkheid. Op die manier keer je terug naar de concrete aspecten van de beeldspraak. Jezus, die zelf concreet heeft geleefd, kiest niet voor niets de wijnstok. Het was een boom die overal om hem heen groeide. Hij dronk de vrucht ervan. En als hij door Jeruzalem liep zag hij die wijnstokken overal afgebeeld.

Met het woord ‘messiaanse’ in de titel van m’n boek bedoel ik: de messiaanse tijd heeft baangebrosen en zal vervuld worden in de stuwkracht van de tijd. Niet zeggen: Jezus is de Christus en dit is een dogma, maar: in Jezus breekt messiaanse tijd baan en Jezus kan door ons als de Christus herkend worden wanneer wij dat zelf waar maken.

Rosemary Ruether, onze feministische zuster, heeft gezegd dat het anti-judaïsme meteen verbonden is met de christologie. Op de jood Jezus van Nazareth is een theologische piramide gebouwd waar de joden en de vrouwen buiten zijn gevallen. Ik hoop, dat mijn boek zal meewerken aan een heroriëntatie op de joodse bronnen. Ook dat theologische vrouwenstudies zich gaan heroriënteren op de joodse bronnen van ons geloof. Dat is het voornaamste wat ik heb gewild’.

Welke plannen hebt u voor de komende tijd?

‘Het feest dat de vrouwen mij op de dag van mijn promotie hebben bereid, heeft ons allen geïnspireerd. Het was ontroerend en creatief op alle mogelijke gebieden. In mijn leven is poëzie het belangrijkste en het begrip daarvoor was op dat feest duidelijk te merken. Mijn ‘schooltje’ in Woudsend, dat ik nu samen met Christianne Méroz uit Grandchamps doe, gaat gewoon door. In een derdewereld winkelhuis in IJlst wordt een Leerhuis van Vrouw en Geloof Friesland gehouden dat zo groot is, dat we het thuis niet kunnen doen.

Dan is er het schrijven. Met mijn uitgever heb ik de afspraak, dat ik met ‘Messiaanse Ikonen’ als basis zeven kleine boekjes zal schrijven rondom die zeven Ik ben-woorden, toegespitst op vrouwengroepen. Ook dat doe ik samen met Christianne Méroz, zodat ook de invalshoek van het monastieke leven erin komt.

Mensen lieten weten: het inspirerende van jouw leven is niet zozeer dat intellectuele werk – daar zijn we wel blij mee – maar juist dat andere, dat je gewaagd hebt om anders te leven. Mijn gedicht ‘Ik zocht de landschappen van het gebed’ is voor het promotiefeest in een aquarel uitgebeeld en door een componist op muziek gezet.

Ook kreeg ik een brief van een Karmelietes uit Friesland, die vroeg: ‘Kunnen wij elkaar ontmoeten, want er is zo’n behoefte aan monastiek leven in deze tijd en de kloosters vergrijzen. Wat kunnen wij nu met elkaar?’

Dat is wat mij geweldig boeit en wat ik wil: op een moderne manier dat engagement terug vinden. Ik ben ervan overtuigd, dat in gebed en meditatie de bronnen liggen. En dat wij vrouwen juist dat misschien in te brengen hebben, samen met de wetenschappelijke reflectie.’

In kader

*Ik zocht de landschappen van het gebed om daar te wonen/
en vond de bron voor mij gereed en stromend.*

Maria de Groot uit: De Watertuin

*Maria de Groot: ‘Messiaanse Ikonen’, een vrouwenstudie van het evangelie naar Johannes.
Uitgave Kok. Prijs f 49,90.*